

Om Paulus Helie og hans Skibykrønike – nogle kommentarer

AF
KAARE RÜBNER JØRGENSEN

Den 24. februar 2017 forsvarede jeg min disputats om den danske karmeliterbroder Paulus Helie og hans *Chronicon Skibyense* – på dansk Poul Helgesen og *Skibykrøniken*.¹ Det var en afhandling på 650 sider, hvori jeg, lidt ambitiøst måske, forsøgte at tage stilling til stort set alt, hvad der var blevet sagt og skrevet om denne reformkatolske teolog og hans krønike siden 1600-tallet. Fem teser blev der fremsat i afhandlingen. Først med hensyn til personen, at Helies liv måtte forstås på baggrund af de regler, sædvaner og traditioner, der eksisterede inden for hans ordenssamfund, dernæst at han måtte have levet efter 1536 og dermed have oplevet reformationens indførelse. Og med hensyn til krøniken, at den måtte vurderes på basis af dels en codicologisk analyse af det originale manuskript, dels en analyse af dens sprog, dvs. af forfatterens ordvalg og brug af klassisk retorik – noget, ingen tidligere havde undersøgt. Endelig fremsatte jeg den nok så kontroversielle tese, at krøniken i den form, den foreligger, måtte være forfattet efter biskoppernes fængsling i august og reformationens indførelse i oktober 1536, ikke som hidtil antaget i efteråret 1534.

Tre af disse teser fandt ubetinget tilslutning hos mine opponenter; kun spørgsmålene, om Helie skulle have levet efter 1536, og om krøniken kunne dateres til efteråret 1536 *vel post*, var de mere usikre på. Generelt kan jeg kun være tilfreds med deres oppositionelle indlæg, for de var egentlig nok så rosende.² At jeg af og til skulle have begået en fejl eller misforstået et kildeudsagn, har næppe kunnet undgås, for intet er perfekt i denne verden – ej heller min afhandling. Så derfor kan jeg af hensyn til den fremtidige forskning også kun være tilfreds med,

¹ Kaare Rübner Jørgensen: *En katolsk kamphane: Paulus Helie Carmelita & Chronicon Skibyense*. København 2017. Disputatsen er trykt on demand og kan erhverves ved henvendelse til Københavns Universitets Humanistiske Fakultets trykkeri Grafisk, Karen Blixens Plads 8, 2300, Kbh. S, tel. (+45) 35 32 80 86, email: grafisk@hum.ku.dk.

² De to officielle opponenter indlæg var: Carsten Jahnke: „En katolsk kamphane“ og Gunner Lind: „Paulus Helie og den danske reformationstid“. Dertil kom ex auditorio Karen Skovgaard-Petersen: „En tordensvanger kraft“. Alle tre indlæg er i bearbejdet form efterfølgende trykt i *Historisk Tidsskrift* (HT), 117 (2017), s. 421-458.

at hvad der måtte være af fejl og misforståelser samt af andre *shortcomings*, er blevet påpeget af mine opponenter.³ Men det er ikke ensbetydende med, at jeg kan godkende alle deres kritiske bemærkninger. Nogle af dem beror på misforståelser, andre er åbne for diskussion. At kommentere alt vil selvfølgelig føre for vidt her, så jeg har valgt ni punkter, som jeg mener ikke bør stå uimodsagte eller i det mindste have et par ord med på vejen.

Fundnotits og indbinding

Chronicon Skibyense er i dag en indbundet bog, der opbevares i Den arnamagnæanske Samling under signaturen AM 858 4to (ej 848, som Jahnke skriver et par steder). Bogen har et forsatsblad, dernæst 136 sider med krøniketeksten (68 blade) og til sidst 12 ubeskrevne tillægsblade. Forsatsbladet og tillægsbladene stammer fra indbindingstidspunktet.

På versosiden af det første tillægsblad læses: „Dette manuscriptum blef funden i Sieland i Skibbye Kirchemuur bag altaret Jndmuuret met atskillige andre brevve Da ved en Sær Hendelse bleff vdbrudt nogle Steene der paa Stedet, Der mand bancket paa Muuren og fornam at der var tomt indentil. Anno 1650“. Jahnke stiller spørgsmålstegn ved denne oplysnings troværdighed, hvad jeg ikke mener, der er grund til (CJ, s. 421, 426). Bogstavformerne og skriftretningerne viser endvidere, at notitsen er skrevet af to eller måske af tre skrivere på den måde, at den første har afskrevet en ældre tekst, men ladet plads stå åbent til ord, han ikke kunne læse (blandt andre især det første „blef“ og „Steene“), hvorpå de så senere er blevet udfyldt af andre – en fremgangsmåde, som langt fra var ualmindeligt ved afskrift af ældre eller sjusket skrevne tekster i 15-, 16- og 1700-tallet. Fundnotitsen er altså en afskrift af en ældre tekst, som nok er af ukendt herkomst, men som mest sandsynligt har været en følgeskrivelse, forfattet af præsten eller degnen i Skibby Kirke. Man kan da også den dag i dag se stedet i kirkemuren, hvor „nogle Steene“ skulle være blevet „vdbrudt“.

Jahnke oplyser videre, at jeg er af den opfattelse, at notitsen skulle være skrevet mellem 1650 og 1680 (CJ, s. 425). Det beror dog på en fejllæsning, for det er ikke mig, men Bøggild-Andersen, der mener det.⁴ Jeg siger tværtimod, at den må være yngre og skrevet i forbindel-

³ De har dog overset to eklatante fejl i det retoriske kapitels omtale af *oratio directa*, for heri lader jeg en Dyvekeudtalelse referere til henrettelsen af Torben Oxe, hvor det skulle have været til Hans Fåborgs henrettelse, og lader Anders Skrifer advare andre mod fyrsternes luner, hvor det er Hans Fåborg, der kommer med denne advarsel, KRJ, s. 260-261. Fejlene er hermed rettet.

⁴ C.O. Bøggild-Andersen: „Studier over Povl Helgesen. I. Nogle Skibykrønike-Problemer“, *Historisk Tidsskrift*, 11. rk., V (1956-59), s. 48 note.

se med manuskriptets indbinding (KRJ, s. 161). Når jeg tilskriver denne indbinding Áрни Magnússon, skyldes det, at der er flere andre manuskripter i hans samling med samme hvide pergamentsbind.

Jahnke klandrer mig endvidere for ikke at have undersøgt forsatsbladets vandmærke. Det er rigtigt, at jeg intet skriver derom, men det er ikke ensbetydende med, at jeg ikke har forsøgt at identificere det. Rigtigt er det dog også, at jeg ikke har benyttet den internationale database <http://www.memoryofpaper.eu/> eller den tyske <http://www.wasserzeichen-online.de/>, men disse databaser fandtes ikke, da jeg i begyndelsen af 1990'erne foretog mine vandmærkeundersøgelser. Så jeg måtte anvende de trykte kataloger, der fandtes på den tid. Noget identisk vandmærke fandt jeg ikke i dem, men jeg kunne dog konstatere, at forsatsbladets og tillægsbladernes vandmærke, på tysk kaldet Narrenkappe (en nar med narrehat med tvedelt puld og krave med seks bjælder samt et ledsagende tegn med tre kugler) som type fandtes i papir fra perioden 1649-1724. Og det sagde jo ikke så meget.

Jahnke mener nu at have fundet et næsten identisk vandmærke i et musikhåndskrift i Berlin, som kan dateres til 1690. „Såfremt disse to stykker papir, der også har den samme vandmærkelinjeafstand, skulle være identiske, så betyder det højst sandsynligt, at det ikke er Áрни Magnússon, der har ladet det indbinde, men Thomas Bartholin (den Yngre), der ejede manuskriptet indtil 1690“ (CJ, s. 425-426). Læg mærke til de nok så hypotetiske formuleringer.

Denne Thomas Bartholin, der døde den 5. november 1690, var kgl. antikvarius og havde i 1687 opnået, at der blev sendt kongebreve ud til landets biskopper om at indsende til ham, hvad de havde liggende af gamle bøger og manuskripter, så han kunne forfatte en Danmarks kirkehistorie i middelalderen. Et af de manuskripter, han modtog, var det i Skibby Kirke fundne håndskrift. Han benævnte det *Manuscriptum Skibyense* og foretog ekscerpering af flere af dets notitser. Men han ejede det ikke, som Jahnke tror, for det er hverken registreret i Peder Syvs fortegnelse over hans manuskripter (Rostgaard 21 4to) eller i den efter hans død trykte auktionskatalog over hans bøger og manuskripter (*Catalogus librorum Thomae Bartholini*, Hafniae 1691). Ville han have ladet et manuskript indbinde, som han kun havde til låns? Næppe, men skulle det alligevel have været tilfældet, bliver konsekvensen, at det manuskript, som Thomas Bartholins søn af samme navn registrerede i biskop Christen Worms bibliotek 1714, ikke kan have været det originale Skibymanuskript. Indbundet er dette nemlig i kvartformat, men Worms manuskript var opført under folianterne.

Christen Worm må dog ifølge Jahnke have ejet Skibymanuskriptet. Han siger det ganske vist ikke eksplicit, men det fremgår af, at han mener, at det har været i Áрни Magnússons eje siden 1706 (CJ, s. 425). I

dette år vides nemlig denne at have modtaget 16 manuskripter som gave af Worm, men hvilke manuskripter der var tale om, foreligger der ingen sikre oplysninger om, så det er rent gæt fra Jahnkes side. Kan man stole på den af Kristian Kålund senere udarbejdede liste over donationen, må Árni Magnússon have modtaget manuskriptet på et senere tidspunkt, for det er ikke medtaget her. I den forbindelse kan nævnes en afskrift af krøniken i Det Kgl. Bibliotek, hvis første 13 sider er skrevet af Árni Magnússon (Addit. 81 fol.). Interessant er det, at det ikke var originalmanuskriptet, han afskrev, men en af de andre afskrifter, der fandtes på hans tid. Tyder det ikke på, at han forholdsvis sent i sit liv har fået det originale manuskript? Under alle omstændigheder var den titel, Bartholin havde givet manuskriptet, ukendt for såvel Christen Worm som Árni Magnússon, og det hvad enten Worm skulle have ejet det originale manuskript eller ej.⁵ Benævnelsen *Manuscriptum Skibyense* blev nemlig først almindelig med Ludvig Holbergs danmarkshistorie i 1732 og Erik Pontoppidans kirkehistorie i 1734, to forfattere, der vides at have gjort brug af Bartholins optegnelser (KRJ, s. 13-14).

Vandmærkerne

I det originale Skibymanuskript er der to vandmærker: en rose og en krone (1) og en udstrakt hånd og en stjerne (2). I de store internationale kataloger optræder begge som typer i perioden 1520-1542. Nogenlunde, men kun nogenlunde identiske vandmærker er for det førstes vedkommende fundet i et brev fra november 1531, afsendt af Truid Gregersen Ulfstand i Varberg, samt i et læg i Frederik 1.s registre, omhandlende årene 1531-32, og for det andets i et brev fra Knud Gyldenstjerne i foråret 1531. Jahnke kan supplere disse iagttagelser med en oplysning om, at begge vandmærker også ses i papir i Braunschweigs byarkiv fra dels 1533, dels 1531. „Det betyder“, siger han, „at begge papirtyper var i omløb samtidig i årene 1531-33, så man kan gå ud fra, at de også begge er blevet anskaffet samtidig, og derfor må Helie have haft ret klare forestillinger om værkets omfang, da han købte papir ... Spørgsmålet er nu, om det også kan anses som starttidspunktet for renskiften af *Skibykrøniken*“ (CJ, s. 427).

Spørgsmålet følges ikke op, så det hænger og svæver ubesvaret i luften. Men af grunde, der skal omtales senere, anser jeg det for usandsynligt. Jeg vil også stille spørgsmålstegn ved, om Helie skulle „have

⁵ Worms manuskript har titlen: *En Dansk historisk Krønike, hvilket er continuerit til Anno 1529 og er fundet udj Sælland udj Skibbye-Kirche-muur bag alteret, indmuret med adskillige andre brefe*, og Magnússens manuskript 858 4to: *Historiæ Daniæ Epitome ab anno Chr. 1406 (!) cum Sven Astridesön in regem eligeretur, ad annum 1534 deductus*.

haft ret klare forestillinger om værkets omfang“, da han begyndte at renskrive sine kladder. Ganske vist var det almindeligt, når en professionel skriver modtog et manuskript til renskrivning, at han gjorde et overslag over den mængde papir, han skulle bruge, og købte papiret, inden han gik i gang med renskrivningen. I sådanne tilfælde vil vi derfor normalt kun finde ét vandmærke. Det gælder f.eks. NKS 247 4to, der er en professionel skrift af Helies *En cristen fyrstis lære* 1522, og K 44 i Stockholm, der er en renskrift af Helies *Svar på Malmø-bogen* 1530. Men i Skibymanuskriptet er der som nævnt to vandmærker, hvorfor det på ingen måde er sikkert, at papiret er anskaffet samtidig.

Af regnskabsbøger fremgår, at tyske bykancellier ofte købte papir en eller to gange om året. I den lille by Nördlingen var det årlige forbrug i 1520-1530'erne på 14-18 ris eller 7.000-9.000 ark papir. I Vadstena Kloster, hvor der foregik en omfattende litterær aktivitet, lå det på 1 ris eller 500 ark. Hvad det var i karmeliterklostret i Helsingør, hvor Helie boede, kan vi ikke vide. Et gæt kunne være et forbrug på 200-250 ark. Fra udenlandske klostre ved vi, at man havde regnskabs hæfter, hæfter med afskrifter af fundations- og privilegiebreve samt skøder, kopibøger med afskrifter af sendte og modtagne breve, hæfter med klostrets ugentlige kapitel- og årlige provinskapitelbeslutninger samt uddrag af generalkapitlernes beslutninger. Derudover anvendtes papir til korrespondance, litterære arbejder og til notater af de studerende brødre. Som provincialprior må Helie endvidere som sin kollega Andreas Stoss i Sachsen have ført dagbog over sine rejser, møder og samtaler samt nedskrevet de beslutninger, han traf på embeds vegne. Han havde vel også haft sin egen kopibog. At han skulle have købt papir udelukkende med henblik på renskrivningen af sin krønike, forekommer derfor ikke troligt. I virkeligheden er det da også en ringe mængde papir, han har brugt derpå, af rose og krone-papir blot ti ark og af hånd og stjerne-papir otte, svarende til 40 og 36 breve i kvartformat.

På Helies tid var papir dyrt, så der gik sjældent lang tid, fra papiret var blevet produceret, til det blev brugt. Charles-Moise Briquet, den store schweiziske vandmærkeforsker i begyndelsen af 1900-tallet, regnede således med, at 54 % af papiret var brugt inden for fem år, 80 % inden for ti og 90 % inden for femten år. Senere forskning har reduceret tidsafstanden mellem produktion og forbrug ganske betragteligt, f.eks. mente Gerhard Piccard, at ordinært papir kunne anses for brugt inden for tre til fire år. Men det gælder papir anvendt i kancellier. Om det samme har være tilfældet i tiggerklostre, kan være usikkert, men noget større lager af papir har man næppe heller i dem haft liggende på grund af papirets pris. I vort tilfælde kompliceres spørgsmålet dog

yderligere af, at Helie renskrev sin krønike på et tidspunkt, hvor hans orden var i opløsning, idet flere og flere af dens klostre blev nedlagt. De brødre, der ikke trådte ud af ordenen og blev lutheranere, er selvfølgelig søgt til et af de stadig eksisterende klostre, især vel til det store kloster i Helsingør. Da de har medbragt deres ejendele, herunder deres bøger og lager af papir, kan der godt have ligget et større lager end normalt i klostrets depotrum. Har det været så, gælder de af vandmærkeforskere konstaterede forbrugstider ikke i vort tilfælde. Og derved forsvinder Jahnkes argument for at datere Helies påbegyndelse af sin renskrift til 1531-33 – en datering, der i parentes bemærket modsiger opfattelsen, at Helie fra begyndelsen skulle have haft „ret klare forestillinger om værkets omfang“, for han kunne jo ikke på det tidspunkt vide, hvad han ville skrive om 1534-årets begivenheder.

Kustoder (reclamanter)

På Helies tid paginerede man ikke siderne, man skrev i stedet nederst til højre på siden den næste sides første ord.⁶ Dette ord kaldes kustode eller reclamant. Jahnke oplyser, at jeg „mener, at kustoderne først senere er indsat under teksten. Det begrundes han [altså jeg] med, at kustoden *na* på s. 21 er forkortet samtidig med, at der ved siden af kustoden befinder sig en marginalnote. Imidlertid har han overset, at kustoden på den foregående side 20 også er forkortet, men denne gang uden marginalnote. Argumentet holder derfor ikke“ (CJ, s. 428).

Jahnke har desværre igen fejllæst mig, for her er, hvad jeg skrev: „Reclamanternes skriftpræg og blæknudance adskiller sig normalt ikke fra sidens nederste og næste sides øverste linie. Afstanden mellem dem og den nederste tekstlinie er også tit den samme som den, der er mellem sidens øvrige linier. Ligeledes er skriftretningen hyppigt den samme. Reclamanterne må derfor normalt være sat umiddelbart efter, at den sidste linie er skrevet. Men der er undtagelser. På side 2, 21, 23, 48, 56, 61, 73 og 129 er skriftretningen en anden og på side 2 og 77 har blækket en lysere nuance end teksten på den næste side ... reclamanterne [synes] i de nævnte tilfælde at være skrevet senere. Helt sikkert er det side 21, for her abbrevieres den følgende sides første ord *natura* til *na* med titulusstreg i reclamanten, fordi der ikke var plads til hele ordet på grund af den allerede indskrevne lange marginalnotits om Niels Skaves død“ (KRJ, s. 177-178). Kort sagt, jeg anså marginalnotitsen for skrevet først, men det mente Jahnke ikke. Hvem af os, der har ret, kan vel ikke med sikkerhed afgøres, så jeg burde nok i stedet som eksempel have nævnt reclamanten *ac* på side 2, for den henviser

⁶ Erik Kroman: „Kustode“, *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder*, IX, Kbh. 1964, sp. 526-527.

til næste sides andet ord, efter at Helie har overstreget det første ord på denne side. Men ellers har Jahnke ret i, at jeg havde overset, at reclamanten på side 20 også er forkortet (*regi* for *reginam*).

Af og til mangler dog reclamanten. I 11 af de 17 tilfælde begynder den næste side med en ny notits. Det kunne tyde på, at Helie ikke altid har vidst, hvad den næste notits skulle omhandle, men først har skullet finde en optegnelse derom i sine papirer. Det gælder i hvert fald de to marginale tilføjelser, begge omhandlende en Roskildebiskops død, men skrevet med forskelligt blæk, hvorfor de ikke kan være indskrevet på samme tid. Det er en anden grund til, at jeg mener, at Helie ikke har været klar over værkets omfang, da han begyndte at skrive. Men skrev han bare løs, som Jahnke andetsteds antyder, at jeg skulle mene? Nej, det gjorde han selvfølgelig ikke.

Hvor mange faktuelle eller indholdsmæssige ændringer Helie har foretaget i forbindelse med indskrivningen af sine kladdeforlæg, har vi ingen mulighed for at afgøre, men at han har foretaget verbale og stilistiske ændringer både *in scribendo* og ved senere gennemlæsninger af det skrevne, vidner de mange tekstrettelser om. Det var derfor, jeg skrev, at han vel også skulle bruge tid på refleksion under indskrivningen. Jahnke finder, at dette udsagn uvilkårligt fører til forestillinger om en „Verfertigung der Gedanken durch Schreiben“, noget, jeg ellers gentagne gange skulle have forkastet (CJ, s. 429). Men så enkelt er det ikke. Nok lader mange rettelsers sig kun forklare, hvis et kladdeforlæg er blevet skrevet fejlagtigt af, men der er nu også rettelsers, der vidner om, at der på disse steder ikke har ligget en kladde bag. Så Helie har ikke bare bevidstløst afskrevet sine kladder.

Accentbalancer og årstalsangivelser

Jahnke taler om „accentbalancerens dunkle tale“ og spørger: „Hvad får vi ud af at vide, at Helie systematisk anvender asyndese (som han [nemlig jeg] kalder parisonitet) og allitteration? Vi oplyses ikke, om disse stilmidler er Helies personlige præg, eller om de blot afspejler en klassisk og humanistisk opdragelse. Man gribes til tider også at tvivl, om de – sagligt nok så korrekte – observationer ikke afspejler en overdreven forskeriver og faktisk er læst ind i teksten“ (CJ, s. 429).

Hertil vil jeg først sige, at hvis Jahnke havde læst nogle af de lærebøger i tekstkomposition, der udkom i renæssancen, ville han have vidst, at de konstaterede accentbalancer ikke er noget, jeg har læst ind i teksten.⁷ Dernæst må jeg gøre opmærksom på, at betegnelsen asyndese bruges, når ord eller sætningsdele er forbundet uden bindeord, hvorfor det ikke er identisk med parisonitet, der betegner en led for led-

⁷ En af dem var Marcus Fabius Quintilianus, *Institutio oratoria*, som blev fundet

korrespondance af de enkelte sætningsdele. Et eksempel herpå er dette udsagn om karmeliterbroderen Peder Laurentsens frafald, for om denne hedder det, at han drog til Malmø

ibidem futúrus príapísta, quía nóluit ésse papísta

(for der at blive tilhænger af Priapos, fordi han ikke ville være tilhænger af paven).

Altså to sætningsdele (*commata*), den ene med fem, den anden med fire tryk og med finalrim og en parisonisk placering af ordspillet *priapista* og *papista* – to skældsord, der i øvrigt stammer fra Luther.

Et andet og måske tydeligere eksempel findes i nekrologen over Børglumbiskoppen Niels Stygge. Han troede, hedder det,

episcopatum non esse officium sed statum, non administrationem sed presidentiam, non functionem aliquam spiritualem dirigendis animabus destinatum, sed secularem quandam dignitatem congregandis pecuniis delegatam

(at bispestillingen ikke var et embede, men en stand, ikke en styrelse, men en fortrinsstilling, ikke en åndelig funktion, bestemt til at lede sjælene, men en verdslig værdighed, hvis mål var at skrabe penge sammen).

Ud over den parisoniske placering af „dirigendis animabus destinatum“ og „congregandis pecuniis delegatam“ er den stilistiske sætningsstruktur yderligere karakteriseret ved repetitionen af „non – sed“, ved chiasmen „functionem ... spiritualem“ og „secularem ... dignitatem“ (altså substantiv-adjektiv og adjektiv-substantiv) samt ved brugen af finalrim (homoiteuton) „episcopatum / statum“ og „destinatum / delegatam“. Endelig slutter de to sidste cola med en cursus velox, dvs. med betoning på anden, fjerde og syvende stavelse, talt bagfra.

At de enkelte *commata*'s antal af stavelser i almindelighed også hyppigt balancerer, viser disse tre eksempler:

pertinaciter et contentiose (5 + 1 + 5)

(hårdnakket og stridbart)

omnis impietatis ac abominationis (7 + 1 + 7)

(for alskens ugudelighed og vanhelligelse)

af Poggio Bracciolini i 1416. Se de mange betragtninger over stil, rytme, sætningsstrukturer og ordvalg i IX. bog, kap. IV.119-147.

sacrilegam tyrannidem ac infamem crudelitatem (8 + 1 + 8)
(kirkerøverisk voldsfærd og ondsindet grusomhed)

I det første eksempel etableres balancen ved, at de to adverbier har et ens antal stavelser, i det andet ved tilføjelsen af adjektivet *omnis*, mens den i det tredje fremkommer ved at knytte adjektiver med et uens antal stavelser til de to substantiver, fordi de ikke er lige lange. Dette er jo ikke tilfældigt, men udtryk for nogle ganske bevidste valg. Ikke overalt, men ofte har det været ønsket om indre balance og harmoni, som har styret ikke kun Helies sætningsstrukturer, men også hans valg af ord.

Helies brug af de stilistiske og retoriske virkemidler viser ikke blot, at han er humanistisk skolet, men også at han var en særdeles sprogbevidst forfatter, der forsøgte at leve op til det krav om *eloquentia*, der siden Petrarca's dage var blevet stillet til en humanistisk forfatter. Han synes dog samtidig at have fulgt Erasmus' opfordring om at studere klassikernes stil og derefter at danne sig sin egen, for ifølge Erasmus kan den ikke gå rigtigt, som altid sætter sin fod i en andens fodspor (KRJ, s. 475). Jeg har da også i afhandlingen oplyst, at Helies stil markant adskiller sig fra den i tiden så lovpriste Saxo (hans *Gesta Danorum* udkom i Paris 1514) og i et tidligere arbejde gjort opmærksom på, at Helies stil er ganske anderledes end Erasmus', for Helie omformulerer hyppigt Erasmus' anaforer, dvs. at flere på hinanden følgende sætninger begynder med det samme ord, i sin oversættelse af Erasmus' Fyrsteskrift.⁸ Blandt de retoriske figurer har Helie sine favoritter. Chiasmen er en af dem: *pia devotio ac devota pietas* (from hengivenhed og hengiven fromhed), ordpar en anden: *dicentibus ac defendentibus* (sigende og forsvarende). Han skriver tydeligvis for såvel øret som øjet. For øret ved brug af allitteration og assonans samt undertiden finalrim, for øjet ved anvendelse af den retoriske figur ekphrasis, der bringer os i øjenvidnets sted.

Som eksempel på min registrering af accentbalancer nævner Jahnke begyndelsen af notitsen om ærkebiskop Birger Gunnarsens død 1519. De af mig påpegede accenter forudsætter, skriver han, „at Helie har talt klassisk latin uden trykfejl og f.eks. udtalt '1519' som 'millesimo quintadecimo undevigento', der også er den almindeligste form. Men tallet 19 kan også hedde 'novemdecim' eller 'novendecim', frem for alt på middelalderlatin“ (CJ, s. 430). Det sidste skal nok være rigtigt, men er ganske irrelevant, for årstalsangivelser på klassisk latin

⁸ Kaare Rübner Jørgensen: „Paulus Helie og Peder Månsson – To 1500-tals oversættere af Erasmus' *Institutio principis Christiani*“, *Arkiv för nordisk Filologi*, 115 (2000), s. 224.

angives ved brug af ordinaltal, ikke kardinaltal – på dansk ordenstal, ikke grundtal.⁹ At Helie har vidst det, fremgår af krønikens begyndelse, for her bogstaveres årstallet 1046 *millesimo quadragesimo sexto*.¹⁰ Helie ville derfor aldrig sige *millesimo quintadecimo undevigento*, der er en af Jahnke frit opfundet hybrid af ordens- og grundtal, men *millesimo quingentesimo undevicesimo*. Videre er jeg ikke i tvivl om, at Helie gennem sin årelange deltagelse i brødrenes tidebønner har været fortrolig med rytmisk latin og dermed vidst, hvor trykkene skulle placeres. Derimod er jeg ikke sikker på, at jeg selv overalt har sat dem korrekt, når det drejer sig om nordiske *nomina*, for udtalen af dem kan have ændret sig fra renæssancen til i dag, men det er et helt andet spørgsmål.¹¹

Til sidst hedder det, at man kan „spørge, hvad Helie ellers skulle have sagt, eller hvad man på hans tid ville sige, hvis man skulle beskrive [ærke]biskop Birger Gunnersens død på den hellige Klemens' dag 1519“ (CJ, s. 430). Om Jahnke ønsker svar herpå, er ikke godt at vide, men han burde være klar over, at dødsfald normalt registreredes ganske kortfattet i middelalderens og samtidens annaler. Her et eksempel fra Roskildeårbogen: „Fforne aar døde Biscop Byrge, Erchebiscop y Lund, Sanctj Clementis paffue & martiris dag“. ¹² Så Helies dødsnotits adskiller sig både stilistisk og med hensyn til informationsmængden markant fra, hvad der var det normale.

Datoen for Christian 2.s afsejling fra København

Helie nævner, at kongen forlod København *uigesima die Aprilis* (på aprils tyvende dag). Dette er i modstrid med den korrekte datering den 13. april. Jeg refererede i den forbindelse derfor de forklaringer på, hvordan Helie kunne tage fejl, som først Heise var fremkommet med i sin oversættelse af *Skibykrøniken* og siden Bøggild-Andersen. Jahnkes kommentar hertil er: „Vi har altså slet og ret at gøre med to forskellige datoer i kilderne, den 13. og den 20. april 1523, og det er ikke indlysende, hvad der er det rigtige, og derfor er der heller ikke grundlag for spekulationer om Helies fejllæsninger og misforståelser.

⁹ Valdemar Nielsen: *Latinsk Grammatik*, 8. opl., Kbh. 1950, s. 27 § 75. Vi kan dog i renæssancen ses omskrivninger som *Anno quadragesimo sexto post mille quadringentos* (I det 46. år efter 1400), Petrus Olai: *Danorum Gesta*, GKS 2461 4to, fol. 33r.

¹⁰ *Skrifter*, VI, s. 58 lin. 1.

¹¹ F.eks. nævner Henrik Pontoppidan i sine erindringer, at i hans barndom udtalte nogle hans efternavn med tryk på første, andre med tryk på næstsidste stavelse i modsætning til senere på tredjesidste stavelse, *Undervejs til mig selv*, 2. udg. Kbh. 1943, s. 31.

¹² *Monumenta historiae Danicae*, 1.1, udg. H.F. Rørdam, Kbh. 1873, s. 343.

Den korrekte dato må først forsøges afklaret eller sandsynliggjort gennem andre uafhængige kilder“ (CJ, s. 434-35).

Undersøgt datoerne havde jeg ganske rigtigt ikke, for jeg stolede på, at når Allen, Rørdam og Heise blandt de gamle og Venge og Hørby blandt de nyere historikere angav den 13. april, måtte det være den korrekte dato.¹³ Engang imellem må man jo stole på andre, for man kan ikke tjekke alt selv.

Efterfølgende har jeg undersøgt, hvilken dato der findes i samtidens og den nærmeste eftertids kilder. Petrus Olai (Peder Olsen) har, som nævnt i afhandlingen, dateringen *feria secunda post Quasimodogeniti, sc. die Tiburtii* (AM 107 8vo, f. 92r). I 1523 faldt søndagen *Quasimodogeniti* på den 12. april, så mandagen derefter var den 13. Tiburtius' dag var derimod den 14. april.

Olai skrev imidlertid også en *Paraleipomena Historiae Danicae*, også kaldet *Danorum Gesta*. I denne, som indeholder lange citater fra Helies *Skibykrønike*, har vi dateringen *die Tiburtii martyris hoc est vigesimo die Aprilis quæ erat feria secunda post Quasimodo geniti* (GKS 2461 4to, f. 86v: på martyren Tiburtius' dag, det vil sige den 20. april, som var mandagen efter Quasimodo geniti-søndag). Her angives altså tre forskellige datoer: den 14., den 20. og den 13. april. De samme datoer har vi i Roskildeårbogen, men da den er en forkortet oversættelse af Olais krønike, er den sekundær og uden betydning. Derimod hedder det hos Magnus Matthiæ (Mogens Madsen): *feria II proxima à Dominica quasi modo geniti, qui tum erat dies Aprilis XIII* (GKS 2446 4to, f. 237v: på den nærmeste mandag efter søndagen Quasimodo geniti, som dengang var den 13. dag i april).

Jahnke spørger: „Hvad er så belægget for påstanden om, at 'den korrekte dag var den 13. april'? Svaret er, at Hans Svaning skriver 'Anno insuper 1523, die Aprilis 20. in quem cadebat festum Tiburtii ...' [I året 1523 i øvrigt, den 20. april, på hvilken festen for Tiburtius faldt]. Svaning har altså samme dato som Helie, men tilføjer oplysningen om, at det var Tiburtius' dag“ (CJ, s. 434).

Hvordan Svaning, der har datoerne den 20. og den 14. april, kan være belægget for dateringen 13. april, er ikke nemt at forstå. Men Svaning er i denne sammenhæng irrelevant, for hans skrift bygger på Petrus Olais *Danorum Gesta*. Så uafhængig af traditionen kan man ikke sige, han er. Jeg vil derfor vende tilbage til Heise og Bøggild-Anderesen og mene, at Helie må have haft en kilde med en ordlyd nogenlun-

¹³ Mikael Venge: „Når vinden føjer sig ...“. *Spillet om magten i Danmark marts-december 1523*, Odense 1977, s. 120, Kai Hørby i *Danmarks historie* 2.1, red. Aksel E. Christensen m.fl., Kbh. 1980, s. 258.

de svarende til den, der findes i Olais samlinger. Om Helie skulle have vidst, at mandagen efter Quasimodo geniti og Tiburtius' dag ikke var sammenfaldende i 1523, kan vi ikke vide. Men at han eller hans kilde har opfattet ordet *post* (efter) som også gældende tilføjesen *die Tiburtii*, forekommer sandsynligt. Mandagen efter denne fest var jo netop den 20. april. At præpositionen *post* tager en accusativ, og ordet *die* står i ablativ, betyder ikke så meget, for Helie eller hans kilde kan have troet, at der manglede en titulusstreg over *die*, hvorfor ordet skulle læses *diem*. Jahnke vil sikkert kalde dette for spekulation, men det er dog efter min opfattelse den enkleste måde, hvorpå den opståede dateringsfejl kan forklares.

Genealogien

Skibykrøniken indledes med en næsten syv sider (i den trykte edition fire sider) lang genealogi over Sven Estridsens sønner Knud den Helliges og Erik Ejegods efterslægt i Danmark, Sverige og Norge, sluttende med kongerne Hans og Frederik 1. Paludan-Müller anså genealogien som et for krøniken fremmed stykke, der oprindeligt havde været udarbejdet for at underbygge Christian 2.s arvekrav på Sverige – egentlig en lidt besynderlig opfattelse, når Christian 2. slet ikke er nævnt i genealogien. Senere ændrede Heise det til, at det nok snarere var Frederik I's krav på Sverige, genealogien kunne legitimere. Paul-Erik Hansen inddrog en genealogi, overleveret i en afskrift af nogle optegnelser af svenskeren Göran Gyta, og mente, at genealogien måtte være udarbejdet i Sverige for at genere Gustav Vasa.

Det er den svenske arkivar Sten Engströms fortjeneste at have fremdraget en lang række genealogier, som kan sammenlignes med Helies. Ingen af disse har noget politisk formål, snarere synes de at være udarbejdet af ren historisk interesse: hvordan var det nu, de nordiske kongeslægter var i familie med hinanden? Derfor afviste jeg også, at Skibygenealogien skulle have haft et konkret politisk formål.

Jahnke synes ikke at være enig heri. Han fortæller, at jeg „benægter på det bestemteste, at den indledende genealogi har en funktion i den samlede krøniketext“ – hvad jeg dog ikke gør, for derom udtaler jeg mig ikke – og fortsætter: „Hvis genealogien ikke har nogen politisk eller teologisk funktion, hvorfor så spille papir og blæk på den? Kan man forestille sig, at en højt begavet, veluddannet humanistisk forfatter som Helie skrev en kladde, men i virkeligheden ikke have nogen overordnet plan og bare skrev løs. Dette står ikke kun i modstrid til den almindelige middelalderlige og humanistiske krønikestil, men også til den stilling, som genealogien i begyndelsen af *Skibykrøniken*

indtager“ (CJ, s. 431).¹⁴ Hvilken stilling det skulle være, undlader Jahnke dog at fortælle.

Helie nævner, at den svenske Birger Jarl nedstammede i fjerde led fra Knud den Hellige, og at hans danskfødte hustru Ingeborg nedstammede i samme antal led fra Erik Ejegod. Det fik mig til at undersøge, hvor mange generationer der var mellem de to danske konger i 1000-tallet og kongerne Hans og Frederik 1. Jeg fandt tallet fjorten. Det fik mig videre til at tænke på den Jesusgenealogi, der indleder Matthæusevangeliet, for her siges eksplicit, at der var tre gange fjorten generationen mellem kong David og Jesus. Nogen indflydelse på de fjorten nordiske generationer har Bibelen selvfølgelig ikke haft, men trods det er det for mig tydeligt, at Matthæusstamtavlen har været det inspiratoriske forlæg for Helies genealogi. Begge står som selvstændige indledninger, hvortil der intetsteds senere refereres. Men det er ikke ensbetydende med, at de er uden betydning for helheden. For Matthæusgenealogiens vedkommende ved, at der i dens hebraiske forlæg var indlagt en skjult kode, der fortæller, at Jesus var den nye kong David. På hebraisk anvendes nemlig bogstaver som tal. Opdeles tallet 14 i enhederne 4+6+4, får vi DVD (dalet vav dalet), der er de tre bogstaver i navnet David.¹⁵ Helie benytter sig ikke af skjulte koder, men gør to gange opmærksom på, at den gamle dansk-norsk-svenske kongeslægt kun eksisterede som følge af Guds indgriben i slægtens forplantning. Så når svenskerne ved at vælge stormanden Gustav Eriksson til konge i 1524 havde afvist denne slægts repræsentant (Frederik 1.), var de ikke kun trådt ud af unionen, men havde tillige forkastet Guds providentielle hjælp til de nordiske folk. På den måde kan *Skibykrønike*s indledende genealogi (måske) tolkes politisk (jf. KRJ, s. 297).

Ellers undrer jeg mig over, at Jahnke omtaler *Historia Compendiosa*, Helies kongekrønike fra første halvdel af 1520'erne, som en 103 generationers lang genealogi (CJ, s. 431). Denne krønike er nemlig ikke andet end en på latin og i prosa forfattet version af Den danske Rimkrønike, tilsat en del citater fra Saxo og andre kilder. Så derfor spørger jeg: Vil Jahnke også betragte denne rimkrønike som en genealogi?

¹⁴ Jahnke henviser her til en artikel af Heike Johanne Mierau i *Geschichte schreiben*, udg. af Susanne Rau og Birgit Studt, Berlin 2010. Jeg har dog svært ved at se, at der heri er belæg for hans helt generelle opfattelse af annal- og krønikeskrivningen i middelalder og renæssance.

¹⁵ *The Jewish Annotated New Testament*, udg. Amy-Jill Levine & Marc Zvi Brettler, Oxford 2011, s. 3, jf. Joseph Ratzinger/ Benedikt XVI: *Jesus von Nazareth, Prolog: Kindheitsgeschichte*, Freiburg in Breisgau 2012, s. 17.

Helie: en kamphane eller ireniker?

I 1858-59 kaldte Paludan-Müller Helie „den noksom bekendte hidsige catholske Kamphane“. Siden da har historikerne betragtet ham som en stridbar person med et vildt og ukontrollerbart temperament. På basis af en læsning af Helies religiøse skrifter afviste jeg i min afhandling denne opfattelse, for disse skrifter er temmelig afdæmpede i deres polemik – i hvert fald i sammenligning med, hvad Luther og hans udenlandske modstandere skrev. Lind finder det derfor sært, at jeg har givet min afhandling titlen „En katolsk kamphane“ (GL, s. 439). Men det er nu ikke så sært, for Helie viser sig i høj grad som en kamphane i sit skrift mod den Christian 2.-tro Hans Mikkelsen og i sin *Skibykrønike*. Men min pointe var, at man ikke deraf kan sige noget om forfatterens temperament, for var sagen ekstrem, måtte der ifølge retorikkens regler tages ekstreme midler i brug. Har de to skrifter en tordensvanger kraft, som Brandt i sin tid mente, var det, fordi Helie ønskede, at de skulle have denne kraft. I den forbindelse kan jeg i øvrigt henvise til, at Thomas More i sit skrift mod Luther undskylder sit voldsomme sprog, men det var nødvendigt, siger han, for at sætte den løgnagtige skurk på plads.¹⁶

Helie var en fredselkende mand, der mente, at krige sjældent førte til noget godt. De gik ud over uskyldige mennesker og blev ført af fremmede lejetropper, et afskum af mennesker, værdige til et liv i helvede. Han appellerede til enighed og fred og var selv parat til at række hånden frem til forsoning. Det er derfor, jeg har karakteriseret ham som ireniker. Lind kan godt følge mig heri, men mener samtidig, at der var grænser for Helies tolerance og citerer i den forbindelse de forbitrede bemærkninger om Frans Wormordsen i *Skibykrøniken*. Eksemplet er dog kun brugbart, hvis man opretholder den traditionelle opfattelse af krønikens stykvisse affattelse, som stammer fra Engelstoft og Paludan-Müller i 1800-tallet, for er den forfattet efter 1536, som jeg er tilbøjelig til at mene, var det en retrospektiv vurdering af Wormordsen, som ikke nødvendigvis havde gyldighed i 1528. Men ellers har Lind selvfølgelig ret, der var grænser for tolerancen. Læs bare, hvad Helie i skriftet mod Hans Mikkelsen skriver om den blodtørstige tyrann Christian 2. At række ham en udstrakt, forsonende hånd skulle man bestemt ikke.

For Helie var der kun én kirke. Ligeledes var der for ham personligt vel kun én sandhed og én korrekt kirkelig adfærd. Men trods det var han altså åben over for en debat derom, hvis den vel at mærke blev ført

¹⁶ Thomas More: *Responsio ad Lutherum*, (The Complete Works of St. Thomas More, V), udg. John M. Headley, New Haven-London 1965, s. 684.

med omtanke og moderation. Og gensidig respekt, for „Emellom broder oc broder, hustrw oc hosbonde, kand icke lenge wære fast oc bestandigt wensschaff wden the føge huer andre, och see igienom fingre mett noget brøst, Saa kand icke heller then gantsche Christen kirckis eendrectighed wære bestandig, naar huer oc een er blind till att beseesyn ieffnchristens dyder och gode wilkaar“ (Skrifter, V, 1935, s. 262). Men tolerancen gjaldt dog kun, indtil et koncil med deltagelse af de klogeste mænd fra begge sider var nået frem til en løsning af strids-spørgsmålene, for herefter var der ikke mere at diskutere. Ikke paven, men et koncil var for Helie kirkens øverste dogmatiske myndighed. Men bare det at ville acceptere en debat om tidens religiøse og kirkelige kontroverser var unikt, for derved adskilte Helie sig fra alle, der skrev derom i 1500-tallet – hvis vi ser bort fra Erasmus af Rotterdam. Og som ham kom Helie derved i klemme i striden mellem Rom og Wittenberg.

Helies historiesyn

Som de øvrige renæssancehumanister havde Helie et fra antikken arvet pragmatisk-didaktisk historiesyn med fokus på dyder og laster. Historien var livets læremester og var i stand til at inspirere til store bedrifter for at opnå udødelig berømmelse hos kommende historikere. Men den var samtidig også et skræmmebillede på, hvad der kunne ske, hvis man ikke opgav lasterne og vendte sig imod dyderne. Således nævner Helie i krøniken, at Christian 2. var et advarende eksempel for alle fyrster, idet de ville lide samme skæbne som ham, hvis de ikke opgav enhver voldsfærd og kirkerøverisk adfærd. Og således opremser Helie over flere sider i sit skrift til borgerne i Randers alt det negative, man i fremtiden vil sige om dem, hvis de ikke vender tilbage til den rette tro. Det var altså historiens dom, ikke Guds, han her truede de stakkels borgere med. Denne tilgang til historien har jeg kaldt sekulær og antropocentrisk og fjernt fra Luther. Han tilskrev jo som bekendt ikke mennesket nogen selvstændig, fri vilje, men anså det for at være et viljesløst redskab i Guds hånd. Derfor ser jeg også *Skibykrøniken* som en begyndende sekulær historieskrivning i Danmark.

Men ikke mere end en begyndende, for Helie opererer også som Luther med et guddommeligt forsyn og en guddommelig straf, så han synes at stå med et ben i begge lejre. „Formuleret sådan er Helies position uklar og selvmodsigende“, mener Lind og fortsætter, „Den kan ikke være sekulær og antropocentrisk og samtidig rumme et styrende og straffende forsyn“ (GL, s. 448). Jeg vil vedgå, at udtrykket „et ben i begge lejre“ nok ikke er det mest hensigtsmæssige at bruge. Jeg vil også vedgå, at Helies position derved bliver uklar, men at den skulle

blive selvmodsigende, er jeg ikke så sikker på. Jo, for nutidens mennesker er der en modsætning mellem en religiøs og en sekulær tilværelsesforståelse, men gjaldt det også for menneskene i renæssancen? Måske med undtagelse af Pomponio Leto og kredsen omkring ham i det romerske akademi var der ingen ateister i 1400- og 1500-tallet – hverken i Italien eller nord for Alperne. Som Charles Trinkaus har dokumenteret, var kirkefædrene, ikke oldtidsforfatterne deres foretrukne læsning. At der var et guddommeligt forsyn og en guddommelig belønning eller straf, vidste alle, men trods det kunne flere af de humanistiske forfattere skrive historiske værker udelukkende fokuseret på menneskelige handlinger. Som om Gud slet ikke eksisterede.

Med henvisning til dette citat fra krøniken: „Men om det nu er for evig tid, at den retfærdige Gud har fundet sig i disse skændige handlinger, det må eftertiden dømme om. Jeg for min del har dog ikke kunnet komme til anden overbevisning, end at den guddommelige hævn inden kort tid vil ramme dem“ (Heises oversættelse, s. 115), karakteriserer Lind Helies opfattelse sådan: „Menneskene handler efter deres fri[e] og mest syndige vilje. Gud udfører sin vilje som reaktion på deres handlinger, altså som sanktion“ (GL, s. 449). Dette er efter min mening en forenkling. Helies Gud sidder ikke med hænderne i skødet og venter passivt på, at tingene skal ske, inden han reagerer. Han er aktiv fra begyndelsen. Som Luther mente Helie, at de gode konger blev os givet af Gud som en belønning, de onde som en straf. Mere jordnært kan man sige, at Gud giver os det daglige brød og frir os fra alt ondt. Det er i hvert fald det, vi beder om. Eller giver os i det mindste nogle tilbud, som vi så som mennesker kan sige ja eller nej til. I sidste instans er det et spørgsmål om voluntarisme vs. determinisme – et ældgammelt filosofisk og teologisk problem. Herom er Helie ikke entydig, for på den ene side mente han med Erasmus, at mennesker med den rette opdragelse og undervisning kunne blive bedre, end de var, hvilket forudsætter en fri vilje, på den anden udtaler han igen med Erasmus, „Att mennischin aff syn eghen mennischelige magt kand inthet gott gjøre, oc huess hwn end noget kwnne tha bør thett att tillegis hans naade, huess gaffue thet er, att wij ere till, end sige att gjøre noget gott“ (Skrifter, IV, 1935, s. 269). Men ifølge Lind skulle Helie altså med sin tro på menneskets frie vilje undgå teodicé-problemet, som er megastort hos Luther (GL, s. 449). At følge ham heri har jeg dog svært ved, for hvis Gud er den almægtige og alvidende fader, som alle kristne mener, må man unægteligt spørge, hvorfor han ikke forhindrer de grusomheder, onde mennesker med deres frie vilje begår? Han må jo på forhånd vide, at de vil blive begået. Noget svar herpå har jeg ikke.

Krønikens formål

I modsætning til Helies danske skrifter mangler *Skibykrøniken* et forord eller en henvendelse til læserne. Den slutter også abrupt, efter at forfatteren havde skrevet de tre ord *Dum hec agentur* – mens dette skete som begyndelsen på en notits, der aldrig blev skrevet. Derfor kunne Paludan-Müller i sin tid sige, at „man spurgte forgjæves om, hvad Forfatteren egentlig har villet med det hele Foretagende“.17 Ellen Jørgensen tog 70 år senere denne tråd op: „Det har næppe været hans Tanke at sende Bogen i Trykken, snarere at give den en saadan Skikkelse, at den kunde gaa fra Haand til Haand blandt ligesindede ... vi kan tænke, at den er vandret rundt blandt den gamle Kirkes Folk, som her kunde fordybe sig i bitre Erfaringer“.18 Denne opfattelse synes i dag at være den gængse, og helt forkert er den vel næppe.

Nøglen til en forståelse af Helies plan og formål med sin krønike ligger skjult i det, der aldrig blev skrevet. Og derved bliver enhver udtalelse om dens formål et gæt. Mit gæt baserer sig på en datering af krøniken til tidligst efteråret 1536. Derfor har jeg tentativt foreslået at se den som et forsøg fra Helies side på med de retoriske virkemidler, der stod til hans rådighed, „at gøre opmærksom på de konsekvenser, dette nationale frafald fra kirkens enhed ville medføre for rigets trivsel og den enkeltes mulighed for frelse. Håbet var, hvor lille og hvor urealisabelt det end kunne synes, at beslutningstagerne ville komme til besindelse og genetablere forbindelsen til den romerske kirke, der var alle kristne kirkers moder og styrer“ (KRJ, s. 446).

Lind tolker de beslutningstagere, jeg taler om, som „de nye magthavere ... som bestemte i den danske kirke efter 1536“ og mener, at min opfattelse af krønikens formål „passer mindre godt med sproget. Der er [nemlig] tale om et retorisk gennemarbejdet skrift på et ikke helt enkelt latin. Hvis det skulle tale til folk i Danmark, måtte de være gejstlige og netop de lutherske gejstlige rammes i krøniken af den 'skældsordslyrik', som det ellers med nogen ret siges, at Helie var sparsom med“ (GL, s. 450).

Om det absolut måtte være gejstlige, krøniken skulle tale til, er jeg ikke sikker på, for vi ved ikke, hvor udbredt kendskabet til latin var blandt de verdslige rigsråder og adelsmænd. Og kunne de ikke latin, havde de vel skriftefædre, der kunne. Men lad os bare opretholde tanken. Var det så de lutherske gejstlige, de hjemlige og de fra Wittenberg

17 Caspar Paludan-Müller: „Studier til Benyttelse og Bedømmelse af nogle Kildeskrifter til nordisk Historie, I: Den skibyske Krønike“, HT, 3. rk., I (1858-59), s. 37.

18 Ellen Jørgensen: *Historieforskning og Historieskrivning i Danmark indtil Aar 1800*, Kbh. 1931, s. 80-81.

hjemkomne teologer, Helie havde i tankerne og ville overbevise? Nej, det kan man ikke forestille sig. De var med et nymodens udtryk uden for pædagogisk rækkevidde. Snarere må man i så fald formode, at det var de tvivlende blandt rigets kanniker, provster og sognepræster, han ville gøre fastere i troen, så de igen kunne overbevise de verdslige beslutningstagere på nationalt, regionalt og lokalt plan om de farer, den lutherske religion ville medføre for landet og den enkelte. Rigsrådets flertal var jo stadig katolsk, så det måtte kunne overtale kongen til enten selv eller ved repræsentanter at deltage i det koncil i Mantova, som paven havde indbudt ham til i sit brev den 10. september 1536.¹⁹ Domkapitlet i Lund anmodede da også den 6. februar 1537 Christian 3. om at holde inde med „forvandlingen i religionsvæsenet“, indtil dette koncil havde talt. Men det ville kongen som bekendt ikke. Han havde magten, og med sin hær i ryggen havde han allerede arresteret og afsat landets biskopper og konfiskeret deres gods. Og nu i 1537 var nogle danske og tyske lutherske teologer i færd med at udarbejde en ny kirkeordinans for Danmark.

For Christian 3., hans holstenske og tyske rådgivere og landets lutherske præster var beslutningen om indførelsen af en luthersk kirkeordning i 1536-37 definitiv og irreversibel. Og det blev den også, må man retrospektivt sige. Men om alle dengang havde forstået det, er nok mere tvivlsomt. I januar 1538 kunne således karmeliterordenens nedertyske provincialprior Theodoricus de Gouda orientere sin ordensgeneral om, at de eksilerede danske brødre havde deponeret deres værdier hos nogle velgørere, „for at de til sin tid, når forfølgelsens storm er trukket over, og dagslyset på ny tilsmiler dem og skinner, desto lettere kan spire frem på ny“.²⁰

Hvordan dette kunne ske, har Lind indirekte et bud på. For når han skal bestemme krønikens formål, mener han, at dens „latinske sprog peger på to muligheder: posteriteten eller udlandet. Hvis man tager Helie alvorligt som aktør, ikke bare skribent, er udlandet den mest rimelige mulighed ... Det var kun naturligt, hvis han forsøgte at råbe udlandet op, især hvis krøniken virkelig er blevet til efter 1536. I så fald ved vi, hvordan det ufuldendte værk skulle slutte: med en appel om at sætte Guds retfærdige dom i værk“ (GL, s. 450).

Dette kunne vel kun ske, hvis en eller flere udenlandske fyrster sendte en hær til Danmark for at afsætte Christian 3. Men ønskede

¹⁹ Kaare Rübner Jørgensen: „Har Paulus Helie forfattet et skrift imod de københavnske teologer i 1544?“, *Kirkehistoriske Samlinger*, 2016, s. 33-34.

²⁰ Kaare Rübner Jørgensen: „Om karmeliterordenen i Danmark: Spredte meddelelser på grundlag af fund i udenlandske arkiver“, *Kirkehistoriske Samlinger*, 1986, s. 40-41.

Helie virkelig en ny krig? Det anser jeg for mere usandsynligt end selve usandsynligheden for nu at bruge en retorisk frase fra renæssancen. Hvem der eventuelt skulle erstatte den lutherske konge på den danske trone, har jeg også svært ved at se.

Noget anderledes forholder det sig dog, hvis krøniken skulle være forfattet under grevefejden, for da kunne man pege på hertug Albrecht 7. af Mecklenburg, der var aktiv krigsdeltager og dengang opholdt sig med nogle lejetropper i København. At han havde ambitioner om at blive dansk eller svensk konge, er vist sikkert nok. I modsætning til Christian 3. og grev Christoffer af Oldenburg var han også katolik. Han havde desuden, om end noget udvandet, nordisk kongeblood i årene, for han var tre gange tipoldebarn af hertug Albrecht 2. og Eufemia, kong Magnus Erikssons søster. Men skulle han have været Helies favorit som konge efter Frederik 1., som Engström i sin tid mente,²¹ eller skulle krøniken være en opfordring til ham om at tage magten i Danmark, må det undre, at Helie ikke i sin indledende genealogi redegjorde for hans nedstamning fra den dansk-norsk-svenske kongeslægt. Det skulle man i så fald forvente.

Linds tanke om udlandet lider af en endnu en skavank. For når man ser, hvor ofte Helie i sin oversættelse af Erasmus' Fyrsteskrift mener det nødvendigt at forklare Erasmus' klassiske referencer for sine danske læsere, må det undre, at han ikke i krøniken giver sig tid til at forklare de specielt danske forhold, herunder de omtalte personers betydning, for de måtte jo være ukendte for udenlandske læsere. Den eneste uden for Danmarks grænser, der umiddelbart ville kunne forstå krønikens indhold, var vel den i eksil levende ærkebiskop Jørgen Skotborg, men at Helie skulle have haft ham i tankerne, da han samlede og afskrev sine kladder, vil nok være en ret hasarderet påstand.

Derimod kan jeg uden videre acceptere posteriteten. Men det udelukker ikke, at der kan have været andre formål med udarbejdelsen af krøniken.

Afslutning: Hvorfor datere krøniken til 1536 vel post?

Som nævnt har jeg i min afhandling fremsat den kontroversielle tese, at krøniken måtte være forfattet efter herredagen i oktober 1536. Hvordan er jeg dog kommet på en sådan tanke, kan man med rette spørge. Så lad mig slutte disse kommentarer med at forklare, hvad der ligger bag min tese. Først er der tidspunktet for Helies død. Siden Rørdam og Heise i slutningen af 1800-tallet har det været *opinio commu-*

²¹ Sten Engström: „Om tillkomsten av den s.k. Chronologia anonymi“, *Kungl. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala, Årsbok 1963-1964*, Stockholm 1966, s. 50.

nis at anse Helie for at være død i vinteren 1534-35. Men det skyldes udelukkende, at vi intet hører om ham efter, at han skrev sin sidste bog om religiøs forsoning i oktober 1534 kombineret med, at den sidste notits i *Skibykrøniken* omhandler Varbergs belejring, der indledtes på nogenlunde samme tid. At Helie skulle have forfattet denne notits, straks han fik underretning om begivenheden, er dog ikke givet. Men tavsheden i danske kilder kontrasteres med en oplysning om, at han blev bekræftet som dansk provincialprior på ordenens generalkapitel i maj 1539. Denne bekræftelse kan bero på uvidenhed om forholdene i Danmark, men helt afvise den kan man ikke. At han ikke kan være afgået ved døden i løbet af vinteren 1534-35, synes nu også at kunne bekræftes på grundlag af et udsagn i *Skibykrøniken*, for i forbindelse med genåbningen af Vor Frue Kirke i København i november 1531, hedder det om Joachim Rønnow, at denne *dengang* blev betragtet som udvalgt biskop af Roskilde (Skrifter VI, s. 122: *tunc pro electo Roschildensi habitus*). Skal dette udsagn give mening, må det være skrevet på et tidspunkt, hvor Rønnow ikke længere kunne anses for udvalgt biskop, dvs. efter at han var blevet arresteret og afsat i august 1536.

Mit andet argument er af en anden type. Opretholder vi den traditionelle datering af krøniken til efteråret 1534, kan vi sætte den i relation til Helies skrift om forsoning, der blev trykt i Roskilde i oktober samme år. Men gør vi det, står vi med et forklaringsproblem, for i det trykte skrift rækker han som sagt hånden frem til forsoning, mens han i krøniken fordømmer sine lutherske modstandere på det kraftigste. Talte Helie virkelig med to stemmer i efteråret 1534? Jeg tror det ikke, og derfor tvinges man til at finde et andet og senere tidspunkt for affattelsen af krøniken. Så kan man spørge, om det ikke skulle have været de skelsættende begivenheder i eftersommeren og efteråret 1536 – biskoppernes fængsling og afsættelse i august og herredagen i oktober – der har fået Helie til at påbegynde sit historiske værk? At det var en skuffet og desillusioneret mand, der skrev, en mand, der havde opgivet sin tidligere forsonende holdning, er i hvert fald evident (jf. KRJ, s. 446).

Paulus Helies „personlighed, liv, virke og forfatterskab myldrer af problemer“, udtalte Bøggild-Andersen i 1950'erne.²² Jeg tog denne udfordring op, og sagt i beskedenhed vil jeg mene, at jeg har fået løst mange af problemerne i min afhandling. Eller i det mindste anvist en vej til deres løsning. Men det sidste ord er dog næppe sagt, så faklen er hermed rakt videre til en ny generation af reformationshistorikere.

²² Bøggild-Andersen 1956-59, s. 3.